

A TÖLGY NEMZETSÉG KULTUSZÁNAK ÁTTEKINTÉSE ÉS MAGYARORSZÁG NÉHÁNY NEVEZETES TÖLGYFÁJÁNAK BEMUTATÁSA

SZAKONYI Zita Szilvia

1183 Budapest, Korpona u. 3., e-mail: eriador92@hotmail.com

Kulcsszavak: tölgy, *Quercus* spp., dendrometria, kultusz, védelem

Összefoglalás: Számos egyéb fafajhoz hasonlóan a tölgyekhez is mítoszok, legendák, népszokások kapcsolódtak a történelem során, és a fák közül számos országban vezető szerepet töltenek be a heraldikában és a szimbolikában. Vizsgálataim során Magyarország hat nevezetes tölgyfáját mértem fel (törzsátmérő, törzskerület, koronaátmérő, koronavetület). A vizsgált fák közül csak néhányról találtam részletes leírást, a legtöbb csupán a fa előfordulási helyét és felületes ismertetést tartalmazott, a róluk szóló legendák is legfeljebb említés szintjén szerepeltek, jobb esetben a lehetséges névmagyarázatokat tartalmazták. A bátaszéki molyhos tölgyet 2016-ban az Év Európai Fájának választották. A hédervári Árpád-tölgyet hazánk legidősebb fajaként emlegetik, és a helyiek kitartó erőfeszítéseinek köszönhetően maradt fenn. A nagykőrösi Pálfája napjainkban is kiemelt szerepet játszik a helyi közösség életében és hiedelemvilágában. A keleméri Kisasszonyfa három helyi legendában is központi szerepet játszik, de ma már csak néhányan ismerik. A baki kocsányos tölgy egykor sokakat vonzott, mára kevesen tudnak róla. A becsvölgyei kocsányos tölgy impozáns megjelenése és magas kora ellenére nem nyilvánítható védetté, ugyanis a privatizáció során magánkézbe került, azóta a tulajdonossal nem sikerült felvenni a kapcsolatot. Bátaszéken és Héderváron a helyi közösség összefogása komoly eredményeket ért el, míg több esetben hagyják elrepedni, és pusztulni a matuzsálemi korú fákat.

Bevezetés

A matuzsálemi korú, történelemmel bíró fáink szerves részét képezik egyre jobban elszegényedő környezetünknek, mivel hozzájárulnak a tájkép egyediségéhez (Kapocsy 2000). Történeti és egyedi tájképi értékeik mellett többféle indokból lehet, kell óvni ezeket a jelentős fákat. Az ember természet- és tájatalakító tevékenysége következtében, bizonyos fák azért érdemelnek védelmet, mert helyspecifikusak és a csökkent élőhelyeknek köszönhetően egyre kevesebb helyen és egyedszámban találhatóak meg, például felhagyott fás legelőkön állnak, amelyek beerdősülésével pusztulásuk felgyorsul (Saláta et al. 2007). Ezen kívül külön csoportba sorolhatók azok a példányok, melyek különleges formákat jelenítenek meg, abnormálisan fejlődnek vagy méretüknek köszönhetik a kiemelt figyelmet (Kaán 1931, Kenyeres és Tildy 1960).

A növénysszimbolika régi időkre nyúlik vissza, és jól érzékelteti a népek természetiszteletét. A fa az egyik leggazdagabb vallási, kultikus szimbólum, amely mindig központi szerepet kapott, különös tiszteletben részesült. Tekintélyt parancsoló koruknak köszönhetően az örökkévalóság megtestesítőinek gondolták őket (Kapocsy 2000). Megtalálhatóak különböző népek vallásaiban, az irodalomban, a mitológiában, illetve gyakori heraldikai elemek. A fákat mindig is különös tisztelet övezte, főként az ókorban, de még a mai napig találni szent erdőket és ligeteket szinte a világon. Egykoron úgy hitték az emberek, a legmagasabb fák tetején lakoznak elődeik szellemei, és méltóságteljes, erőt sugárzó megjelenésüknek köszönhetően az istenek lakóhelyének gondolták ezen fákat – amely elmélet alapján születtek meg a családfák is (Jankovics 1998).

Célom az volt, hogy áttekintsem a tölgy (*Quercus*) nemzetséghez hazánkban és Európa más tájain kötődő hiedelmeket, helyüket a szimbolikában, valamint értékelést készítsek a pannon vegetációrégió (Fekete et al. 2017) néhány nevezetes, egyedi értékkel bíró tölgyfájáról, ismertetve a helyi közösség által hozzájuk fűzött legendákat. Tekintettel a fák növekedési ütemére (néhány esetben állapotromlására), szükségesnek tartottam a rájuk

vonatkozóan korábban megjelent, néhol több évtizedes adatok felülvizsgálatát, frissítését. A világon élő fás szárú nemzetségek között a tölgynek kiemelkedő múltja van a hozzá kapcsolódó mítoszokban és legendákban, ezért célom volt a tölgyfa-kultusz bemutatása, kialakulásának ismertetése.

Magyarország nevezetes fáit megemlítő korábbi művek (a fentieken túl Balogh 1957, Rapaics 1940, Tardy 1996) többnyire kevés információt közölnek egy-egy példányról. Pósfai (2005) könyve rövid leírásokkal mutatja be hazánk legnagyobb fáinak jelentős részét, míg internetes adatbázisa (<http1>) jól áttekinthető rendszerben, teljes képet nyújt hazánk legnagyobb törzskerületű faegyedeiről, de az egyes példányok bemutatása nélkül. Az utóbbi években a hársakról és a szelídgesztenyékről (Takács és Malatinszky 2009, 2012), illetve földrajzi lehatárolás alapján Fejér megye legnagyobb fáiról készült monografikus munka (Takács et al. 2015a).

Anyag és módszer

A faegyedek kiválasztásában segítségemre volt Pósfai György weboldala (<http1>), ahol fajonként, méretek szerint elkülönítve válogathattam ki a választott egyedeket. Az oldalon szereplő összes egyed meglátogatni szinte lehetetlen lett volna, továbbá problémát okozott, hogy a listán szereplő legnagyobb fák közül sok, már évekkel ezelőtt kidőlt. Így választásom a 2015. áprilisában Az Év Fájának, később az Év Európai Fájának kitüntetett bátaszéki molyhos tölgyre, a 2015-ben különdíjas hédervári Árpád-tölgyre, valamint a helyi közösségek életében és/vagy hiedelemvilágában fontos szerepet játszó nagykörösi Pálfájára, a keleméri Kisasszonyfára és a baki, valamint a becsvölgyei nevezetes tölgyre esett.

Vizsgálataim során a könyvtári, levéltári források kutatása mellett személyesen felkerestem az adott faegyedhez legközelebb eső település polgármesterét, művelődési házát, könyvtárát, város-, illetve faluházát, engedélyt kértem a fa lemerésére, fényképezésére. Beszélgetésbe elegyedtem helyi lakosokkal a vizsgált fákhoz kapcsolódó mondák, hiedelmek, történetek, egyéb íratlan információk összegyűjtése céljából. Bátaszéken a minden évben a nevezetes tölgyfa körül megrendezett ünnepség napján, 2016. május 25-én a fát kezelő tűzoltóság képviselőjével, Storcz Gáborral, és a falu egykori polgármesterével, Werner Mihállyal készítettem interjút. 2016 júniusában a hédervári Árpád-tölgyről a Boldogasszony-kápolna gondnoka, Gondár Józsefné segített az információszerzésben. 2016 augusztusában Bakon a könyvtár vezetője, Baloghné Bacsa Ibolya, Becsvölgyén pedig Baksa Ferencné segített a forráskutatásban. A nagykörösi Pálfáját 2016 októberében mértem fel, a keleméri öreg tölgyet 2017 márciusában, ekkor Szilágyi János volt segítségemre.

Az egyes faegyedek terepi vizsgálatát Takács et al. (2015b) módszerei alapján végeztem. A törzs kerületét a talajszinttől számított 130 cm magasságban mértem. A törzsátmérőt két adattal szemléltetem. A koronavetület és a koronaátmérő kiszámításához 4 irányból, a törzstől mérve vettem fel a sugarakat és Veperdi (2008) képletével számítottam ki. A koronavetület területét a sugarak négyzetes átlaga alapján kapjuk meg:

$$S_p = \pi \cdot \sum_{i=1}^n r_i^2 / n$$

A korona átlagos átmérője (Veperdi 2008):

$$d_{korona} = \sqrt{\frac{4}{\pi} \cdot S_p} = 2 \cdot \sqrt{\sum_{i=1}^n r_i^2 / n}$$

Az átmérő és a vetület kiszámításával közelebb juthatunk a fa életkorának megismeréséhez, bár fajra jellemző korona általában csak szabad állásban alakul ki, és a vetület nagysága függ a környezeti tényezőktől is.

Eredmények és megvitatásuk

A tölgy helye a szimbolikában, a tölgyfakultusz

A tölgy nemzetség tudományos neve (*Quercus*) a kelta *Quer* (szép) és a *cuez* (fa) összetételéből származik. Tekintélyes méretével, fájának keménységével és az erővel, amit megjelenésével sugároz a halhatatlanság szimbólumává vált, valamint erős gyökérzetének köszönhetően a férfiasság kifejezője, a nőies jellegű hárssal (Takács és Malatinszky 2009) ellentétben. Az emblematikában a komorság jelképe, míg a költészetben a hatalmat, az erkölcsöt és a hosszú életet fejezi ki. Nem sok fajnak adtak akkora kultikus értéket, mint a tölgynek, hiszen számos mitológiai esemény motívuma – ami szintén a tölgyek fontosságát bizonyítja. Legfőképp a görögöknél, germánoknál és skandinávoknál állt nagy tiszteletben. A tölgy vonzza a villámcsapást, emiatt az ég- és viharisteneknek szentelték, így lett a görögöknél a főisten, Zeusz és Héra szent fája, a germánoknál Thor fája, de találkozhatunk vele többek között a keltáknál vagy a finnek eposzában, a Kalevalában, ahol a tölgy az életfa, a világtengely (Pál és Újvári 2001).

Az ókori görög hitvilág szerint a fáknak lelke van, ezeket nevezik drüaszoknak. A görög *drys* szó tölgyet jelent, így a drüaszokat a tölgyfák nimfáinak tekintik. Ezek a nimfák tölgyesekben éltek, melyeket a görögök különösen tiszteltek, védték őket a károkozó barbároktól (Vallas 2010). Egyes legendák szerint életük a fától függött, ha a fa meghalt, vele halt a drüasz is, ha pedig egy ember szándékosan pusztította el a fát – így annak nimfáját –, az később komoly büntetésre számíthatott (Zamarovský 1970). Az Antikvitásban a fa nemcsak jelképez, hanem meg is testesít bizonyos isteneket, így például a tölgyek Zeusz megtestesítői, hiszen a főisten benne él Görögország legősibb jósdájának Dodona-tölgyfaiban. Az ide érkezők kérdéseket tehettek fel, amikre Zeusz a tölgyek susogásával válaszolt. Ovidius a *Metamorphoses* könyveiben többször említi a tölgyet, többek között a Fák gyülekezésében is. Philemon és Baucis legendájában Zeusz az idős házaspárt fává változtatta, Philemont tölgyfává, Baucist hárssá. Dionüszosz (Bacchus) jelképei között is megjelenik időnként a tölgykoszorú. Az ókori római hadsereg tagjainak adott kitüntetés volt a *Corona civica*, az aranyból készült tölgykoszorú. Ezt az érdemjelet az kaphatta meg, aki egy másik római polgár életét megmentette (Vallas 2010).

A görögök és rómaiak mellett a keltáknál is fontos szerephez jutottak a fák. Minden fajnak mágikus képességet tulajdonítottak, de mindegyik közül legfontosabb a tölgy volt, melyet az élet fájának, a világfának tekintettek, amely közvetítő szerepet tölt be ég és föld között. Szertartásaikat a szentelt tölgyek alatt tartották, gyakran hegytetőkön. A szent fák kivágása tiltott volt a kelták körében. Egy legenda szerint, egy kis ír városban, Borrisokaneban ha valaki akár csak egy letörött ágát is elégeti az ott élő szent tölgynek, a háza porig fog égni (Monaghan 2004). A szláv mitológiában Perunnak, a főistennek, a vihar istenének szent fajaként tisztelték a tölgyet (Dukkon 2015).

A germán mitológiában Thor, a mennydörgés, a termékenység és a vihar istenének szent fája volt a tölgy. A néphit szerint a tölgyfa levele, hamuja és parazsa rontás, baj elleni védelmet nyújtott. A szászoknál is különleges tiszteletben részesültek a tölgyek. Hitük szerint az Irminsul, avagy Irmin oszlopa egy tiszteletben álló tölgyfa, vagy tölgyfából készült oszlop lehetett, mely összekötötte az eget és a földet. Irmin a szász hadisten volt, ismerhetjük még Jörmun, vagy Odin néven is. A germánok egyik legjelentősebb istenüknek, Donarnak szenteltek egy tölgyfát Geismar mellett, melyhez minden húsvét első napján táncos menetben vonultak ki az emberek, s melyet Szent Bonifác kivágott, majd a fából Fritslar mellett kápolnát emelt Szent Péter tiszteletére. Bonifác a fa kivágásával a pogányok hitét akarta megingatni, amit Donar büntetlenül hagyott (Szántó 1983). A tölgyfán élő fehér fagyöngy (*Viscum album*, régebbi dokumentumokban *V. quercinum*) szolgáltatta a varázss vesszőt, mely

Brunhildát, Odin lányát és a természetet a legenda szerint álomba ejtette, egészen addig, míg eljön a tavasz Siegfried személyében és fel nem olvastja a jégpáncélt (Sztutórisz 1905).

A magyar fakultuszban a fák elsősorban nem istenekről, hanem történelmi személyekről kapták neveiket, innen erednek a hazai fákhhoz fűződő legendák is. Egyes történetek szerint II. Rákóczi Ferenc országgyűléseket rendezett e hatalmas fák alatt, innen ered a törvényfa kifejezés, melyet világszerte ismernek. A legendák szerint az Árpád-kori királyok is öreg fák alatt tervezték meg csataikat, erre példaként szolgál a hédervári tölgy meséje. Hajdan az öreg tölgyeket templomként is használták, talán ez a legrégebbi keresztény eleme a tölgyfakultusznak. Rózsa Sándor, mivel templomban nem tehetett, a legenda szerint egy öreg tölgy alatt házasodott össze menyasszonyával (Rapaics 1929). A mai Szlovákia területén, Zseliz mellett élt egy hatalmas méretű, több száz éves tölgyfa, melyet fakastélynak neveztek. Hatalmas törzsében odú képződött, melyet feltehetőleg az Eszterházy-család szobává alakított, és akár 15 ember is befért a kivájt üregbe (Lengyel 1897). Az 1900-as évek elején Kaán Károly javaslatára, az elsők között nyújtottak számára védeltséget. 1932-ben azonban egy vihar a fa nagy részét ledöntötte, 2 évvel később, egyesek véleménye szerint szándékos gyújtogatás következtében a hatalmas őstölgy végleg elpusztult.

A vallásban is megtalálható a tölgy. Az Ószövetségben a jósok fája (Bírák könyve 9,37): „De Gaál csak folytatta beszédét, és monda: Ímé egy másik csapat meg az ország közepéből jő alá; a harmadik csapat pedig a jós-tölgyfa útján jő.”, és az erő kifejezője a tölgyfa (Ám. 2,9): „Pedig én irtottam ki előlük az Emoreusokat, akik magasak voltak, mint a cédrusok, erősek, mint a cserfák, mégis kiirtottam gyümölcsét felül és gyökerét alul.” A kereszténységben az erős és stabil, szilárd hitet jelképezi, és az örök életet: „És beírta Józsué a dolgokat az Isten törvényének könyvébe, és vón egy nagy követ, és oda helyezteté azt a cserfa alá, amely vala az Úrnak szent házában.” (Józs 24,26). A hagyomány úgy tartja, hogy a kereszt, amire Krisztus feszítették, tölgyfából készült, amin nem fog az idő vasfoga sem, innen az örök élet jelképe. Zarándokhelyeken, -útvonalakon gyakran találkozhatunk tölgyfára függesztett Mária-képekkel (Pál és Újvári 2001).

A tölgy gyakori heraldikai elem, különösen Európában, hazai vonatkozásban pedig a Magyar Honvédség alapszimbólumában tűnik fel, ami egy turulmadár, mely Szent István kardját tartja, balról tölgyfaág, jobbról pedig olajág veszi körül. Ahol az ágak összeérnek, ott nemzeti színekben pompázó pajzs látható. A tölgy- és olajág kettős, katonai jelentéssel bír, hisz a tölgy a harcot és háborút, míg az olaj a békét jelképezi (Szabóné 2000).

Hadi szimbólumként a tölgy- és cserlomb a Habsburg Birodalom seregeiben jelent meg, tábori hadijelként. A faágakat sisakra, sapkára tűzték, és mindig viselni kellett a csatatéren, az ellenség jelenlétében. Nemcsak a sisakra, a zászló csúcsára is tűztek hadijelet, de a sisakon való megjelenése manapság már csak ceremóniális jelkép. Az I. világháborút követően az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlása után a magyar és osztrák hadseregben még élt ez a hagyomány, de már csak ünnepi alkalmakkor (Cs. Kottra 2011). Télen, amikor tölgylombhoz nem tudtak hozzájutni, fenyőgallyakat használtak (Légárdy 1876).

A tölgyfaként és a fa kérge egykor a gyűjtögető életmódban is nagy szerepet játszott. Plinius szerint számos vidék népeinek fontos élelme volt a makk, különösen válságos időkben, amikor hiány volt gabonából, de néhol pl. Spanyolországban, sokáig étkezések végén is fogyasztották. Felhasználása előtt kiszáritották, majd lisztet őröltek belőle, s ebből sütöttek kenyeret éhínségek idején. A szegénységben élők felfedezték, hogy hamuban sütvé valamivel édesebb íze van, de még így is csak kínok között tudták elfogyasztani keserősége miatt (Rapaics 1934).

A népi gyógyászatban is fontos szerep jutott a tölgynek, hiszen kérgéből számos betegséget gyógyító főzet készíthető. A csertölgy fájából nyert nedvvel, illetve leveleiből készült főzettel vérzést csillapíthatunk. A kocsányos, kocsánytalan és molyhos tölgy kérge porrá zúzva és forrázva sebgyógyító hatású, de a makk is gyógyító hatással bír, a kólikát

kezelték vele (Zelenyák 1908). Daubrova (1839) a pörkölt tölgymakk főzetéből tejjel és cukorral készített „makk kávé”-t, mint „egyéb gyógyszerek” munkásságát elősegítő táplálék”-ot említi.

A felmért fák

Bátaszékre érkezve hamar szemünk elé tárul az Orbán-hegy és rajta a matuzsálemi korú molyhos tölgy (*Quercus pubescens*). Magassága 17,5 m, törzskerülete 470 cm, törzsátmérője 1,5, illetve 2,1 m, koronaátmérője 20,4 m, koronavetülete 281 m². A szőlőhegyen a tölgy mellett egy kápolna is áll, melyet az 1739-es pestisjárvány leküzdésének emlékére építettek 1754-ben. Szent Orbán, a szőlészek és borászok patrónusának tiszteletére minden év május 25-én a helyi templomtól a kápolnáig vezető zarándoklat után a fa alatt összegyűlik Bátaszék lakossága. A hagyomány szerint, ha a több mint 300 éves tölgyet évről-évre, bőségesen megöntözik borral, biztosítják a bőséges szőlő- és bortermést. 2015-ben Magyarországon az Év Fája lett, majd 2016-ban elnyerte az Év Európai Fája díjat is (<http2>). Egy 1962-ben készített fényképen még látszik a fa másik ága is, amely egy későbbi viharban letört, ezt követően sikeresen kezelték a sebfelületet. A Rákóczi szabadságharc idején itt még tölgyesek voltak, jelentős volt a makkoltatás, ennek tanúja a fa. Az 1956-os árvíz idején a lakosság a hegy tetejére menekült (Werner ex verb.). A fa kezelését a helyi tűzoltók végzik. Egészséges (a viharban letört ág ellenére), így nem igényel más ápolást, csak azokat a száraz ágakat vágják le róla, melyek letörése veszélyt jelenthetne a turistákra és a kápolnára nézve (Storcz ex verb.). Az Európai Év Fájává választás után táblát készítettek a fa és a kápolna történetéről. A fához vezető utat tábla jelzi. Ugyanakkor a fa nem áll védelem alatt, és a növekvő turistaforgalom miatt sajnos több a szemét a környékén.

A hédervári Árpád-fa a helybeliek szerint Magyarország legöregebb fája. A 2015-ös Év Fája versenyen az Országos Erdészeti Egyesület különdíjában részesült. E kocsányos tölgy magassága 14 méter körüli, törzskerülete 772 cm, törzsének átmérője 2,35 m. Lombkorona-átmérőről sajnos esetében nem beszélhetünk, az egyetlen még élő ág sugara 11,15 m. A legenda szerint Árpád vezér e fa alatt pihent meg, amikor a pozsonyi csatára készülődött, és itt ülte meg fiaival és Kurszánnal, seregének fővezérével a harc előtti haditanácsot. Az idősök még a mai napig látni vélik az idős fa törzsén annak a kötőféknek a nyomát, mellyel Árpád odakötözte lovát 907-ben. A helybeliek szerint az Árpád-fa több mint ezeréves, azonban a szakértők ennél fiatalabbra, „csupán” 700-800 évesre becsülik, de múltja még talán így is az Árpád-korig nyúlhat vissza. A héderváriaknak mindig sokat jelentett ez a fa, csodálattal és hihetetlen odaadással gondolják a település büszkeségét. 1963-ban kezelték először. Törzse korhadni kezdett, odúk alakultak ki benne, ezeket betonnal töltötték ki, levágták száraz ágait, eltávolították a fagyöngyöket. Ezután a fa 2007. április 4-ig egészségesen élt és növekedett, de ekkor egy vihar négy ágából hármát letört, a fa így elveszítette egyensúlyát, bármelyik pillanatban kidőlhetett volna. Az egyetlen, épen maradt ág megmentésére mentőakciót szerveztek. Kitisztították a törzs belsejét, eltávolították a korhadt részeket, így az majdnem elfogyott, teljesen átjárhatóvá vált. Az egyetlen életben maradt ág fölé tartószerkezetet építettek, ezzel újra visszanyerte stabilitását a fa. Ez az ág azóta is zöldell. A közvetlenül mellette álló templom ajtaja felé néz, így a helybeliek úgy hiszik, hogy a fa, és annak egyetlen élő ága azért élte túl a pusztító vihart, mert védte a templom bejáratát, és hálából Isten megmentette a fát a pusztulástól (Gondárné ex verb.). A település lakói összegyűjtötték a fa lehullott makkjait, és elültették a temetőben, így a hatalmas tölgy „gyermekében” tovább él. A fa védettséget élvez; a településhez és a fához zarándokút vezet, könnyű megtalálni.

A fokozottan védett Mohos tavak tözegmohás lápjai mellett találkozhatunk Kelemér másik jelentős látnivalójával, a 350 évesre becsült kocsányos tölgygel (*Quercus robur*), a Kisasszonyfával. Törzskerülete 430 cm, törzsátmérője 1,3 illetve 1,4 m, koronaátmérője 25,6

m, vetülete pedig 479 m². Az 1920-as években a Diószeghy család volt a terület birtokosa, több hasonló fát kivágtak, ez az egy maradt meg, jó egészségi állapotban. A fához három legenda is fűződik, az egyikből kiderül, honnan ered a Kisasszonyfa név. Keleméren állott a Mohos-vár (földvár). A vár urának volt egy szép lánya, de ő nem akart hozzámenni senkihez, akit az apja javasolt. Azt a feltételt szabta, hogy csak ahhoz megy férjhez, aki feladja neki a leesett orsóját. A vár alatti Mohos-tó partján egy hatalmas tölgyfa állt, ezen a fán szeretett fonni. Egyik nap észrevett egy arra közeledő délceg lovagot, akinek szépségétől úgy megijedt, hogy kiesett kezéből az orsó, és a lovag egy csókért cserébe visszaadta azt a lánynak. Bemutatta apjának a lovagot, akinek bár az nem tetszett, de úgy szerette lányát, hogy beleegyezett házasságukba. Egy másik történet szerint a Mohosok partján álló hatalmas tölgyfára az erdei tündérek jártak fonni, mert egyik ága mélyen a víztükör fölé hajlott, a másik pedig egy virágzó rét fölé, így szabadon választhattak, hogy melyik ágon szeretnének fonni. Egy napon egy juhászlegény feküdt a fa alá és hamar elszunnyadt. A tündérek csiklandozni kezdték orsójukkal a legény bajuszát, aki ezért igen mérges lett, belekapaszkodott az orsóba, amivel a tündérek bosszúból többször is a vízbe mártották a juhászt. A harmadik történet cselekménye szintén a Mohos tavaknál játszódik, ahol gonosz lidércek éltek. A történet főszereplője Miklós, aki a tavakhoz érkezve köhögni kezdett, légszomja lett, az ég villámlott, a levelek pedig százával potyogtak a fáról. Így próbálták a lidércek távol tartani az embereket az erdőtől, és megvédeni a benne élő öreg fákat. Kora ellenére kiváló állapotban van; fokozottan védett területen helyezkedik el; élősködő gombák nem találhatók rajta; szervezett túrával is eljuthatunk a fához (Szilágyi ex verb.); tábla jelöli a helyét. Ugyanakkor a helybeliek kötődése nem erős a fához.

Nagykőrös erdeje, a Pálfája-erdő nevét az itt élő egyik hatalmas kocsányos tölgyről kapta. A Pálfája magassága 31 m, törzsének átmérője 1,8 illetve 2,1 m, kerülete 6,14 m. Becsült kora 500 év. Lombkoronájának átmérője 25,05 m, vetülete 465 m². Története a török időkbe nyúlik vissza. Egy megbízott érkezett Nagykőrösre, az adót akarta behajtani, de lova megbotlott és a török megsérült. Egy közeli tanyára szállították, ahol egy helyi gazda lánya, Juci nyújtott neki segítséget. A töröknek úgy megtetszett a lány, hogy feleségül akarta venni, megígérte, hogy visszajön érte. A lány és apja nagyon megijedtek, cselhez folyamodtak. Amikor a török visszajött, a gazda kiült a nagy tölgyfa alá és jajveszékelve kiáltozott a töröknek, hogy segítsen neki, mert egy zsvány fiú feldobta mankóját a fa tetejére. A török felismerte, hogy Juci édesapja kér segítséget, így felmászott a fára, de sajnos súlya alatt annak ága letört és ő nyakát szegte, miután a földre zuhant. A póru jár törököt a tölgyfa alá temették. A fa egészséges; tábla jelzi a hozzá vezető utat; Natura 2000 területen található, egyedileg védelem alatt áll; szervezett túra és tanösvény is vezet hozzá. Egyik nagy ága letört.

A becsvölgyei nagy kocsányos tölgyről (Rákóczi-tölgy) egyik kirándulásom alkalmával hallottam egy favágótól. Bár a mai fiatalabb generációnak nem jelent sokat ez a fa, az idősebbeknek fontos volt. Becsvölgye napján az idősek rendszeresen együtt elsétáltak a Nagy-Tőfához, ahol sok vidám történet eszükbe jutott. Hajdan számos osztálykirándulás, túra és szerelmi találkozó célpontja volt a fa, ezeket az emlékeket idézték fel az egybegyűltek (Baksáné ex verb.). Az öreg tölgy nem védett; a terület, ahol él, magántulajdonban áll. Az önkormányzat túraútvonalat tervezett kialakítani a fához, de a terület tulajdonosát nem sikerült megtalálniuk, így a terv megghiúsult. A fát nem könnyű megtalálni, megbújik a települést körbeölelő erdőben. Törzsének kerülete 627 cm, átmérője 1,7 illetve 2,3 m, lombkoronájának átmérője meghaladja a 26,15 m-t, vetülete pedig 458 m²-t. Magassága 25 méter. Szabadon látogatható, de nehéz megtalálni; több ága letört, ennek ellenére egészségesnek tűnik; nem védett; nem jelzi tábla a helyét; manapság már nem foglalkoztatja az itt élőket, nem is fűződik hozzá legenda, a Rákóczi név eredete is homályba veszett, a helyiek Nagy-Tőfaként ismerik.

A baki nagy kocsányos tölgyet a szőlőhegy felől lehet megközelíteni jelzetlen utakon. Mintegy 26 m magas, 760 cm törzskerületű, átmérője 2,1, illetve 2,9 méter. A lombkorona átmérője 22,45 méter, vetülete pedig 314 m². 2008 óta helyi védettséget élvez. Sajnos a helyi közösségnek nem sokat jelent a fa, bár amikor a kocsányos tölgy lett az év fafaja, egy kódgyűjtő kalandjáték indult, ahol meg kellett keresni a táblával jelölt fákat (Baloghné ex verb.). Sajnos a fa évek óta nem növekszik, egyre több a száraz ága, számos ága már letört, ennek ellenére évről-évre új lombot növeszt. Szabadon látogatható; kora ellenére egészségesnek tűnik; nehéz megtalálni, nem jelzi tábla a helyét; kevesen ismerik.

A bemutatott faegyedek fő adatait az 1. táblázatban foglaltam össze.

1. táblázat Magyarország néhány nevezetes tölgyfájának főbb paraméterei
Table 1. Main parameters of some oak trees in Hungary

Helység	Törzskerület (cm)	Törzsátmérő (m)	Koronaátmérő (m)	Koronavetület (m ²)	Védettségi státusz
Bátaszék	470	1,5–2,1	20,4	281	nem védett
Hédervár	772	2,6–2,1	11,15 (egy ág)	–	védett
Kelemér	430	1,3–1,4	25,6	479	védett
Nagykőrös	614	1,8–2,1	25,05	465	védett
Becsvölgye	627	1,7–2,3	26,15	458	nem védett
Bak	760	2,1–2,9	22,45	314	védett

Megvitatás

A vizsgált fák közül csak néhányról találtam részletes leírást, a legtöbb csupán a fa előfordulási helyét és felületes ismertetést tartalmazott, a róluk szóló legendák is legfeljebb említés szintjén szerepeltek, jobb esetben a lehetséges névmagyarázatokot tartalmazták.

Becsvölgyén járva elszomorodva tapasztaltam, hogy az ott található hatalmas és öreg tölgy nem nyilvánítható védetté, ugyanis a privatizáció során magánkézbe került, azóta a tulajdonossal nem sikerült felvenni a kapcsolatot, így a hatályban lévő jogszabályok nem teszik lehetővé a védetté nyilvánítást – annak ellenére, hogy megjelenésével és korával sokkal nagyobb megbecsülést érdemelne.

Héderváron és Bátaszéken felismerték a fák közösségépítő erejét, összefogtak, hogy megmentse városuk különleges látványosságát, kihasználják az ebben rejlő lehetőségeket, míg máshol mégis hagyják elöregedni, és pusztulni a matuzsálemi korú fákat.

Nagykőrösön a térség éghajlati sérülékenysége (Farkas et al. 2017) és az inváziós fajok terjedése következtében az élőhely átalakulása jelenleg is folyamatban van.

A nagy fákhöz kötődő legendákat, mendemondákat érdemes felkutatni, a közösség számára is elérhetővé tenni. Annak ellenére, hogy ezek a történetek általában nem a valóságot tükrözik, mégis összekovácsolják az embereket, ugyanakkor fontos lenne az eredetükre vonatkozó hivatkozásokat megtalálni, mert egy újkeletű legendának, önös célból létrejött történetnek nincs közösségépítő ereje és nem képvisel valós értéket.

Irodalom

- Balogh A. 1957: Magyarország nevezetes fái. Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest. pp. 1–11.
Cs. Kottra Gy. 2011: Hová tűntek a zászlók? A Hadtörténeti Múzeum Értesítője 12, 279–282.
Daubrova I. 1839: Scrofulosis. Gyurián et Bagó, Budae. p. 18.
Dukkon Á. 2015: Szlav mitológia. http://szlavintezet.elte.hu/szlavanyagok/irodalom/sla_141/szlav_mitolgia.pdf
Farkas J. Zs., Hoyk E., Rakonczai J. 2017: Geographical analysis of climate vulnerability at a regional scale: The case of the Southern Great Plain in Hungary. Hungarian Geographical Bulletin 66(2): 129–144.
Fekete G., Király G., Molnár Zs. 2017: A Pannon vegetációrégió lehatárolása. Botanikai Közlemények 104(1): 85–108
Jankovics M. 1998: A fa mitológiája. Csokonai Kiadó, Debrecen. pp. 9–11.

- Kaán K. 1931: Természetvédelem és természeti emlékek. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, Budapest. pp. 30–51.
- Kapocsy Gy. 2000: A magyarság nevezetes fái. Helikon Kiadó, Budapest. 111 p.
- Kenyeres L., Ifj. Tildy Z. 1960: Védett természeti ritkaságaink. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest. pp. 5–8.
- Légárdy Testvérek 1876: Öltözeti és felszerelési szabályzat. Budapest. 20 p.
- Lengyel B. 1897: Hazánk néhány nevezetes nagy fája. Természettudományi közlöny 29(337): 441–461.
- Monaghan P. 2004: The Encyclopedia of Celtic Mythology and Folklore. Factson File, New York. 15 p.
- Pál J., Újvári E. 2001: Szimbólumtár. Jelképek, motívumok, témák az egyetemes és a magyar kultúrából. Balassi Kiadó, Budapest. 550 p.
- Pósfai Gy. 2005: Magyarország legnagyobb fái. Alexandra Kiadó, Budapest. pp. 13–20.
- Rapaics R. 1929: Öreg fák, ősi legendák. Természettudományi közlöny 61(24) [898. füzet]: 721–735.
- Rapaics R. 1934: A kenyér és táplálékot szolgáltató növényeink története. K. M. Természettudományi Társulat, Budapest. pp. 28–31.
- Rapaics R. 1940: Magyar kertek – A kertművészet Magyarországon. Természettudományi Kiadó, Budapest. 302 p.
- Saláta D., Kenéz Á., Szabó M., Malatinszky Á., Demény K., Breuer L. 2007: Adatok a pénzesgyőr-hárskúti hagyásfás legelő tájtörténetéhez. Tájökológiai Lapok 5(1): 19–25.
- Szabóné Szabó A. 2000: A Magyar Honvédség arculati elemei. Hadtudomány 10(3): 107–113.
- Szántó K. 1983: A katolikus egyház története I. kötet. Ecclesia, Budapest. 272 p.
- Szutórisz F. 1905: A növényvilág és az ember. K. M. Természettudományi Társulat, Budapest. pp. 369–370.
- Takács M., Malatinszky Á. 2009: Az európai hárs-kultusz áttekintése és a Dunántúl legnagyobb hársfái. Tájökológiai Lapok 7(2): 457–464.
- Takács M., Malatinszky Á. 2012: A szelídgesztenye kultuszának áttekintése és Magyarország legnagyobb szelídgesztenyéinek bemutatása. Tájökológiai Lapok 10(2): 457–466.
- Takács M., Mravcsik Z., Malatinszky Á. 2015a: Fejér megye legnagyobb törzskerületű fái. Természetvédelmi Közlemények 21: 330–339.
- Takács M., Mravcsik Z., Malatinszky Á. 2015b: Legendary lime trees of the Carpathian Basin. Annals of Faculty of Engineering Hunedoara – International Journal of Engineering 13(1): 29–32.
- Tardy J. 1996: Magyarországi települések védett természeti értékei. Mezőgazda Kiadó, Budapest. 663 p.
- Vallas P. 2010: Mitológiai enciklopédia. Saxum Kiadó, Budapest. pp. 466–467.
- Veperdi G. 2008: Erdőbecslés. Oktatási segédanyag. NyME Erdőrendezéstani Tanszék, Sopron. 109 p.
- Zamarovsky V. 1970: Istenek és hősök a görög-római mondavilágban. Móra Könyvkiadó, Budapest. 137 p.
- Zelenyák J. 1908: A gyógynövények hatása és használata. Stephaneum Nyomda, Budapest. pp. 162–175.

Internetes források:

http1: <http://dendromania.hu/index.php?old=falistak>

http2: <https://evfaja.okotars.hu/a-bataszeki-tolgy-lett-2016-os-ev-europai-faja>

AN OVERVIEW ON THE CULT OF OAK GENUS AND PRESENTATION OF SOME REMARKABLE HUNGARIAN OAK TREES

Z. SZ. SZAKONYI

1183 Budapest, Korpona u. 3., e-mail: eriador92@hotmail.com

Keywords: oak, *Quercus* spp., dendrometry, cult, protection

Similarly to other tree species, oaks have also been associated with several myths, legends, and folk feasts during historical times, and they have got a leading position among trees in heraldry and symbols in several countries. Author has measures of six notable oak trees in Hungary (trunk diameter and perimeter, foliage diameter and coverage). There were detailed descriptions for only some of the trees, most of them had only some data on its location and were partly described, their legends were only mentioned and maybe some explanations could be found about their names. The pubescent oak of Bátaszék was elected as the Tree of Europe. The common oak in Hédervár is most likely the oldest tree of Hungary and was only saved by devoted local inhabitants. The common oak called Pálfája (tree of Paul) near Nagykőrös is tied to Ottoman-time stories and plays an important role in the life and belief of the local community. The one in Kelemér called Kisaszonyfa (tree of a young lady) plays a central role in three legends but only known by a few people. The once well-known common oak of Bak is now neglected. The common oak of Becsvölgye cannot be nominated for protection, regardless its compelling

appearance and old age because it get into private ownership during the privatization and the owners are not communicating. In Bátaszék and Hédervár the joint effort of local community led to good solutions while in a lot of cases old trees left to age and doom.